

DE MERIDIAAN VAN MOSKOU

GERRIT VOERMAN

De meridiaan van Moskou

*De CPN en de Communistische Internationale,
1919-1930*

L.J. Veen Amsterdam/Antwerpen

Alle rechten voorbehouden

© 2001 G. Voerman

Omslagontwerp: Zeno

De afbeelding van Lenin op het omslag is afkomstig uit *de Tribune* van 31 december 1926. Ze is ontleend aan een affiche van A. Sokolov uit 1922.

Typografie: Sander Pinkse Boekproductie

D/2001/0108/617

ISBN 90 204 5638 5

NUGI 641

Voorwoord

Geboren en getogen in een gereformeerd, anti-revolutionair milieu in Kampen heb ik het communisme lange tijd als een exotisch verschijnsel beschouwd. Politiek gezien is dat ook altijd zo gebleven. Het rode partijboekje van de Communistische Partij van Nederland (CPN), getooid met hamer en sikkel, heeft mij, in tegenstelling tot enkele vrienden die zich in de jaren zeventig bij deze partij aanmeldden, nooit aangesproken. De enige keer dat het partijlidmaatschap aan de orde kwam, was aan het begin van de jaren tachtig, toen de Binnenlandse Veiligheidsdienst mij benaderde met het verzoek lid te worden van de CPN. De bedoeling was dat ik na toetreding tot de partij de dienst van interne informatie zou voorzien. Deze uitnodiging om de parlementaire democratie te helpen beschermen was aan mij niet besteed. Voor zover de altijd marginaal gebleven CPN ooit een reële bedreiging voor de staatsveiligheid heeft gevormd, was daar in die tijd weinig meer van over; niet voor niets verbood de toenmalige minister van Binnenlandse Zaken begin 1982 verdere observaties van de CPN.

Ondanks de politieke distantie heeft het communisme mij altijd wel gefascineerd. Het was een ideologie met grote ambities en aspiraties: het ging om niets minder dan de opbouw van de rechtvaardige samenleving. Twijfel of het paradijs ooit op aarde verwezenlijkt kon worden, bestond niet. Het communistische project was gebaseerd op de gedachte dat de mens van nature goed was. Wanneer eenmaal de omstandigheden – eventueel met geweld – fundamenteel waren veranderd, zou deze inherente goedheid tot zijn recht komen. Dit communistische axioma stond op gespannen voet met het calvinistische adagium waarmee ik was opgegroeid, namelijk dat de mens geneigd is tot alle kwaad. Het driekwart eeuw durende Sovjet-experiment, waarmee de meeste communisten zich altijd geïdentificeerd hebben, biedt de mogelijkheid beide uitgangspunten te toetsen. Ik vrees dat Calvijn meer recht van spreken heeft dan Marx.

Deze academische belangstelling voor het communisme, de Sovjet-Unie en de CPN had ik al op de middelbare school. Zij werd gestimuleerd door mijn geschiedenisleraar, H.G. Leih. Daarna loopt deze interesse als een rode draad door mijn studie geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen. Ook na mijn afstuderen hield ik mij met de CPN bezig, eerst als medewerker en later als Hoofd van het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen (DNPP). Voor een deel kwam dat ook door het lidmaatschap van de ‘Groupe de recherche sur le communisme Ouest-Européen’, geleid door Stéphane Courtois en Marc Lazar. Tijdens de jaarlijkse bijeenkomsten van deze groep werden onderzoeksresultaten uitgewisseld.

Dit boek over de betrekkingen tussen de CPN en Moskou in de begintijd van het internationale communisme is dus niet uit de lucht komen vallen. Toch kon het pas geschreven worden nadat het ondenkbare was geschied: de ondergang van de Sov-

jet-Unie en de opening van de archieven van het communisme. In de nazomer van 1991 gingen de altijd hermetisch gesloten deuren van de Sovjet-archieven open en waren de vroegere klassenvijanden uit het Westen welkom. In 1993 ging ik voor het eerst naar Moskou voor onderzoek in de archieven van de Communistische Internationale. Jan van den Broek, destijds Gemeentearchivaris van Groningen en secretaris van een werkgroep van de International Council of Archives, een organisatie die steun verleende aan de post-communistische archieven, plaveide de weg voor deze eerste verkenning. Jaap Kloosterman, directeur van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG), en de medewerkster van het IISG in Moskou, Irina Novitsjenko, leverden alle mogelijke hulp – niet alleen bij dit bezoek maar ook bij de volgende in 1994, 1995 en 2000. Directeur Kyrill Anderson van het *Rossijski Gosoadarstvenny Archiv Sotsialno-Polititsjeskoj Istorii* (Russisch Staatsarchief voor Sociaal-Politieke Geschiedenis) en zijn medewerkers waren altijd zeer behulpzaam.

Niet alleen in Moskou, ook in Nederland is voor dit boek onderzoek gedaan. Ik dank de medewerkers van het IISG in Amsterdam en van de Universiteitsbibliotheek Groningen voor hun hulp hierbij. Bob de Graaff was zo vriendelijk mij inzage te verlenen in de door hem verzamelde documenten van de Centrale Inlichtingendienst. Anna van Beek zorgde voor de vertaling van een aantal Russische documenten.

Is bij het verzamelen van materiaal soms assistentie gewenst, hetzelfde geldt voor het schrijven. Het manuscript werd grondig gelezen door promotor Doeko Bosscher en co-promotor Piet de Rooy, en verder door Jacomien Biemond, Paul Lucardie, Ger Verrips en Joop IJisberg. Harry Poeze las het twaalfde, en Henk te Velde het laatste hoofdstuk. Ik dank hen allen voor hun gedegen en waardevolle commentaar. Ook de inzet van Klaas van Berkel, Hans Blom en Bruno Naarden, die het manuscript aan hun kritisch oordeel onderwierpen, wordt door mij gewaardeerd.

Naast deze personen waren er nog anderen die op een of andere wijze hebben bijgedragen aan de totstandkoming van dit boek. Alex Klugkist, bibliothecaris van de Groninger Universiteitsbibliotheek (waaronder het DNPP resorteert) bood facilitaire ondersteuning. Op het DNPP namen collega's taken van mij over; Betsy Pier en Berend de Boer assisteerden bij de afronding van deze studie. Hen allen ben ik zeer erkentelijk. Het aandeel van mijn ouders is niet zo concreet maar daarom niet minder wezenlijk: hen ben ik dankbaar dat zij mij destijds de mogelijkheid hebben geboden de studie naar mijn hart te kiezen.

Het uithoudingsvermogen van vrienden en familie is de laatste jaren op de proef gesteld. Veel vrije tijd schoot er niet over naast het werk en het promotieonderzoek. Daar zal nu zeker verandering in komen, want dat er leven is ná het communisme, is in Rusland het afgelopen decennium gebleken.

Inhoudsopgave

Inleiding 9

Hoofdstuk 1

Tribunisten en bolsjewieken 23

Hoofdstuk 2

Russische Revolutie en Communistische Internationale 48

Hoofdstuk 3

Het Amsterdams Bureau 73

Hoofdstuk 4

Van de Olympus 98

Hoofdstuk 5

Het 'document der schande' 126

Hoofdstuk 6

Tussen Amsterdam, Berlijn en Moskou 155

Hoofdstuk 7

De oppositie valt uiteen 184

Hoofdstuk 8

De middengroep-Manuel 215

Hoofdstuk 9

De val van 'koning' Wijnkoop 246

Hoofdstuk 10

De complimenten van de Komintern 277

Hoofdstuk 11

Sneevliet, het NAS en Roland Holst breken met Moskou 309

Hoofdstuk 12

Drie bezoeken voor de CPH 342

INHOUD

Hoofdstuk 13

De knoet van Moskou 374

Hoofdstuk 14

Zuivering, zelfkritiek en zelfverloochening 408

Hoofdstuk 15

De meridiaan van Moskou 436

Noten 473

Bijlage 1 609

Bijlage 2 611

Bijlage 3 613

Bijlage 4 619

Lijst van afkortingen 621

Bronnen 625

Naamregister 653

Inleiding

In de herfst van 1920 begaf de Nederlandse dichter en communist Herman Gorter zich op reis naar Moskou. Hij was een groot bewonderaar van de Oktoberrevolutie en van Lenin. Gorter maakte de lange, zware tocht echter niet om persoonlijk zijn afhankelijkheid te komen betuigen. Het doel van zijn missie was vooral om zijn bolsjewistische geloofsbroeders ervan te overtuigen dat hun aanpak in het agrarische Rusland weliswaar zeer probaat leek, maar voor West-Europa minder geschikt was. Hier waren de omstandigheden geheel anders dan in het Oosten, zo verklaarde Gorter op 24 november tijdens een bijeenkomst met enkele kopstukken van de Communistische Internationale. De bolsjewieken konden de tactiek die in het meer geïndustrialiseerde West-Europa gevoerd moest worden maar beter overlaten aan de communistische partijen in die landen zelf, omdat zij er in Moskou eigenlijk veel te ver vanaf zaten om de situatie goed te kunnen beoordelen.

Met zijn pleidooi voor een onafhankelijke koers streek Gorter recht tegen de haren van de bolsjewieken in. Kort daarvoor had Lenin de universalistische toepasbaarheid van de ervaringen van de Oktoberrevolutie afgekondigd. De relativerende opmerkingen van Gorter zetten deze canon geheel op losse schroeven, en vielen dan ook slecht in het selecte gezelschap. Trotski, de tweede man in de communistische hiërarchie na Lenin, nam de Nederlandse dichter onder handen. Hij erkende dat er verschillen bestonden tussen Oost en West, maar meende dat deze er geplaatst in een breder internationaal verband weinig toe deden. Trotski wierp bovendien de gedachte ver van zich dat de Russen niet in staat zouden zijn een oordeel te geven over West-Europa: 'Obgleich wir gegenwärtig unter dem Meridian von Moskau diskutieren, so betrachten wir uns doch als Teilhaber an den Welterfahrungen der Arbeiterklasse, wir kennen – und nicht nur aus Büchern – die Epoche des Kampfes des Reformismus und Marxismus in der internationalen Arbeiterbewegung.'¹

Met de geslaagde bolsjewistische machtsovername in de herfst van 1917 had het revolutionaire zwaartepunt in Europa zich verplaatst van Duitsland naar Rusland. Lenin en de zijnen liepen nu voorop in de internationale revolutionaire beweging. Zij genoten een enorm prestige bij linkse radicalen in de hele wereld en piekerden er niet over om hun leidende positie op te geven. Tegen deze achtergrond is het niet verwonderlijk dat de in de Russische praktijk beproefde en succesvol gebleken leninistische organisatievorm en tactiek al snel als het enig zaligmakende model voor de communistische partijen elders gingen gelden, de protesten van Gorter ten spijt.

In Trotski's repliek werden de contouren van het nieuwe politiek-geografische oriëntatiepunt reeds zichtbaar. Zoals in de internationale tijdsbepaling de nulmeridiaan van Greenwich een ijkpunt is, zo werd in de communistische beweging de meridiaan van Moskou de standaard. De opvattingen van de machthebbers in de

Sovjet-Unie werden de eenheidsmaat in de internationale communistische beweging. Vanuit het observatorium van de Communistische Internationale in de Russische hoofdstad kon het oppergezag de aangesloten partijen in de gaten houden en hun het bolsjewistische bestek voorschrijven.

De metafoor van meridiaan heeft echter nog een tweede betekenis. Zij heeft niet alleen betrekking op het feit dat de Russische hoofdstad al snel tot het machtscentrum in de internationale communistische beweging uitgroeide, maar symboliseert ook de oriëntatie van de Nederlandse communisten op Moskou. Deze kwam geheel vrijwillig op gang, betoverd als men was door het vergezicht dat de Oktoberrevolutie op de socialistische samenleving opende. Later verloor deze identificatie haar onschuld, in die zin dat naast de aantrekkingskracht van het ideaal de steeds grotere politieke, organisatorische en zelfs financiële afhankelijkheid van de Russische geestverwanten kwam te staan. Voor sommigen ging dat te ver, en zij braken met de Sovjet-Unie en het communisme. Degenen die overbleven hadden in principe ook die mogelijkheid. Zij bleven echter uit eigen beweging koersen op Moskou, ook al belandden zij daardoor in Nederland in zwaar weer.

Internationales

De Communistische Internationale was de derde internationale organisatie binnen de Europese arbeidersbeweging. De Eerste Internationale (officieel 'Internationale Arbeiders-Associatie' – IAA – geheten) zag in 1864 het licht. Zij had als doel de samenwerking van de nationale arbeidersorganisaties te bevorderen: de banden van klassenverwantschap tussen de arbeiders van de verschillende naties zouden de barrières van de landsgrenzen moeten slechten. In diverse landen in Europa slosten vakbonden en partijen zich bij de IAA aan. Marx zelf had aan de oprichting een grote bijdrage geleverd. De rol die hij bij haar einde speelde was niet veel geringer. Zijn persoonlijke en ideologische conflicten met de Russische anarchist Bakoenin verscheurden de Eerste Internationale. In 1872 ging de IAA feitelijk ten onder; vier jaar later werd zij formeel opgeheven.²

In 1889 ontstond de Socialistische en Arbeiders-Internationale (SAI). De basis van deze 'Tweede Internationale' was minder breed dan die van de 'Eerste'. Socialistenvan allerlei snit maakten er deel van uit, maar anarchisten waren in principe niet welkom. De Tweede Internationale bleef evenals haar voorganger een tamelijk losse federatie, waarin de nationale partijen de dienst uitmaakten. Naast tegenstellingen tussen de reformistische en revolutionaire stromingen had zij ook te maken met de spanning tussen internationalistische aspiraties en nationale gevoelens. Hoe sterk deze laatste sentimenten waren, bleek bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog in 1914. Het nationalisme dat de Europese landen in zijn greep kreeg, werd de Internationale fataal. In plaats van een gezamenlijke veroordeling van het militarisme en imperialisme steunden de meeste aangesloten sociaal-democratische partijen hun regeringen, en zetten zij de klassenstrijd op een laag pitje.³

De Russische revolutionaire leider Lenin sprak schande van dit verraad aan het proletarisch internationalisme. In de herfst van 1914 verklaarde hij de Tweede Internationale voor dood en begraven en bepleitte hij de oprichting van een nieuwe, revolutionaire internationale. Na de Oktoberrevolutie kreeg Lenin hiervoor de gelegenheid. In maart 1919 kwam de Communistische Internationale tot stand (hier verder aangeduid met de Duitse afkorting Komintern). Deze derde Internationale op rij beriep zich expliciet op de eerste, de IAA. Zij stelde zich tot taak 'het grootsche werk dat door de eerste Internationale Arbeiders Associatie begonnen werd, door te zetten en ten einde te voeren' – dat wil zeggen: te strijden 'voor den val der internationale bourgeoisie en de grondvesting eener internationale Sowjet-republiek'. Tegelijk zette de Komintern zich af tegen de Tweede Internationale, die niet meer dan een 'postbus' was geweest. Het slappe federalisme gebaseerd op het beginsel van autonomie moest plaatsmaken voor stringente centralisatie. 'De Communistische Internationale moet werkelijk en metterdaad een Communistische Partij zijn, die over de gansche wereld één en ondeelbaar is. De partijen, die in ieder land werken, moeten slechts haar afzonderlijke afdeelingen zijn.'⁴

Evenmin als de andere internationales was de Komintern het eeuwige leven beschoren. In 1943 werd zij door Stalin ontbonden. De organisatie was de Russische dictator tot last geworden in zijn bondgenootschap met de Verenigde Staten en Groot-Brittannië in de strijd tegen Hitler. Zo bleek uiteindelijk ook de Derde Internationale niet bestand tegen het nationale belang.

Op 10 april 1919 besloot de Communistische Partij in Nederland (CPN) tot de Komintern toe te treden. Dit geheel uit vrije wil genomen besluit zou enorme gevolgen hebben voor de toekomst van deze partij. Haar lot raakte steeds meer verbonden met dat van de Komintern en de Sovjet-Unie. Met de groeiende dominantie van Moskou in de internationale communistische beweging boette de CPN in de loop van de jaren twintig meer en meer aan zelfstandigheid in, totdat zij zich volledig ging identificeren met het socialistische moederland.

Opzet

Deze studie handelt over de betrekkingen tussen de CPN en de Komintern vanaf de oprichting van de wereldorganisatie in 1919 tot het jaar 1930. De rode lijn is het toenemende verlies van autonomie van de Nederlandse communistische partij als gevolg van het door Moskou in gang gezette domesticatieproces. Beschreven wordt hoe de CPN in de jaren twintig in de Komintern op financieel, ideologisch en organisatorisch terrein stukje bij beetje haar onafhankelijkheid kwijtraakte. Hierbij wordt ook uitgebreid ingegaan op de betrekkingen van de syndicalistische vakcentrale het Nationaal Arbeids-Secretariaat (NAS) met de in Moskou gevestigde nevenorganisatie van de Komintern, de Rode Vakbonds-Internationale (RVI). De relatie met het NAS was een groot twistpunt binnen de CPN en een bron van onvrede voor de Komintern.

Verder komen de diverse methoden aan de orde waarmee de Komintern poogde de zaken in de CPN naar haar hand te zetten, zoals het ontbieden van partijvertegenwoordigers naar Moskou of het zenden van gevolmachtigden naar het partijbureau in Amsterdam. Omdat de veranderingen in de Komintern hun uitwerking op de aangesloten partijen niet misten, wordt hier ook aandacht geschonken aan de bureaucratisering, centralisatie en ‘russificatie’ van de Internationale – kortweg het groeiende overwicht van de Sovjet-leiders binnen deze organisatie. Deze ontwikkeling van de Komintern werd op haar beurt weer in sterke mate bepaald door de loop der gebeurtenissen in de Sovjet-Unie. Deze verwickelingen zullen hier ook – weliswaar summier – worden weergegeven.

Het proces van de teloorgang van de zelfstandigheid, dat eigenlijk alle bij de Komintern aangesloten partijen meemaakten, laat zich bij de CPN goed bestuderen, omdat zij tot de oudste partijen van de Derde Internationale behoorde. In 1909 splitste de revolutionaire vleugel zich af van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) en vormde de Sociaal-Democratische Partij (SDP). Al jaren vóór de Oktoberrevolutie onderhielden deze ‘tribunisten’ – zo genoemd naar hun partijorgaan *de Tribune* – contacten met Lenin en andere bolsjewieken. Aan de periode waarin zij met hen op voet van gelijkheid verkeerden, kwam spoedig na de oprichting van de Komintern een einde. Relatief veel aandacht zal worden besteed aan de houding van vooraanstaande tribunisten als David Wijnkoop, Willem van Ravesteyn, Anton Pannekoek, Gorter en (later ook) Henriette Roland Holst ten aanzien van Lenin en de toenemende Russische dominantie in de Komintern. De *Gleichschaltung* van de CPN kan in 1930 als voltooid worden beschouwd, toen de Komintern de partij gedetailleerd de samenstelling van de nieuwe leiding voorschreef. Met deze interventie en de naweeën ervan eindigt dit boek.⁵

Om een duidelijker beeld te krijgen van de plaats die de CPN in de Komintern innam, is het nodig de partij niet geïsoleerd te beschouwen maar haar te vergelijken met andere communistische partijen. Juist door op cruciale momenten in de relatie met de Komintern de positie van de CPN af te zetten tegen die van haar zusterpartijen, krijgt het optreden van Moskou – of juist het niet-handelen – ten aanzien van de Nederlandse partij meer reliëf. Zo wordt wellicht tegelijk helder waarin nu precies de waarde van de CPN voor Moskou was gelegen.

Naast de beschrijving van de formele betrekkingen tussen de CPN en de Komintern, die tot uitdrukking kwamen in directieven, formele reacties en dergelijke, wordt in deze studie waar mogelijk ook ingegaan op de beelden en percepties die men in Moskou en in Amsterdam van elkaar had.⁶ Lang niet altijd werden deze waardeoordelen uitgesproken. Bij de besluitvorming kan deze beoordeling van invloed zijn geweest, alhoewel het niet gemakkelijk vast te stellen is in welke mate. Evenmin eenvoudig is het om een goed overzicht te krijgen van deze ‘zachte’ kant van de relatie tussen beide partijen. Toch bieden de correspondentie van de partijafgevaardigden in Moskou en de rapporten van de Komintern-vertegenwoordigers

in Nederland soms onthullende inzichten in de wijze waarop er binnen de Komintern over de CPN werd gedacht. Op hun beurt geven brieven van leidende CPN'ers soms weer een treffend beeld van de Nederlandse kijk op Moskou.

Dat deze studie zich op de jaren twintig richt, heeft verschillende maar met elkaar samenhangende redenen. Het met horten en stoten verlopende proces van de toenemende dominantie van de Komintern over de Nederlandse partij is van essentieel belang geweest voor de latere geschiedenis van de CPN. Nadat de partij eenmaal in 1930 geheel in het gelid was gebracht, bleef de politieke en ideologische hegemonie van Moskou meer dan drie decennia lang vrijwel onomstreden.

Ook vanuit dramatisch oogpunt verdienen de jaren twintig meer aandacht dan het daaropvolgende decennium. De wrijvingen en botsingen tussen de Nederlandse partijleiding en de top van de Komintern vormen een boeiend spektakel. De ontknoping in de jaren 1929–1930 heeft apocalyptische trekken. Vergeleken bij de dynamiek en hectiek van deze periode lijken de jaren dertig een toonbeeld van rust en stabiliteit.

Een andere reden voor het uitvergroten van de jaren twintig hangt samen met het feit dat het meeste materiaal in het Komintern-archief over de CPN juist uit deze periode stamt. Verwonderlijk is dit niet; de veelvuldige contacten tussen beide organisaties leidden ertoe dat er uit deze jaren meer documenten in de archieven te vinden zijn dan uit de jaren dertig, toen de verhouding tussen de CPN en Moskou min of meer vastlag. Overigens vertoont de archiefsituatie in Nederland eenzelfde beeld. Van degenen die in de jaren twintig in de CPN aan de touwtjes trokken, zijn uitgebreide archieven aanwezig (Van Ravesteyn, Henk Sneevliet, de microfilmcollectie van Wijnkoop). Hun opvolgers in het volgende decennium, zoals Cees Schalker, Ko Beuzemaker en Anton Struik, lieten vrijwel niets na. Alleen van Paul de Groot is een archief bewaard, maar dit bevat weinig vooroorlogs materiaal.

De opzet van deze studie brengt met zich mee dat de top van de partij in het middelpunt van de belangstelling staat. De leiding vormde immers het contact- en scharnierpunt tussen het hoofdkwartier van de Komintern in de Sovjet-Unie en de communistische beweging in Nederland. In de analyse van de opstelling van de CPN-top ten aanzien van Moskou zouden idealiter ook de reacties, ideeën en opvattingen van de achterban dienen te worden verdisconteerd. De gewone leden moesten per slot van rekening vele Komintern-directieven in de praktijk brengen. 'The most significant tension in communist politics, that between "orders from Moscow" and domestic imperatives, was played out largely below the level of the Central Committee', zo stelt de Britse historicus Morgan vast ten aanzien van de Britse communistische partij.⁷ Hoewel dit voor de CPN wat overtrokken lijkt, schuilt in deze opmerking zeker een kern van waarheid. Het probleem is echter dat de archieven veel minder voorzien in informatie over de opstelling van het tweede echelon.

In de slotbeschouwing zal niettemin uitgebreid worden ingegaan op de vraag hoe de communistische achterban Moskou 'beleefde'.

Uit het bovenstaande moge duidelijk zijn geworden dat deze studie geenszins de pretentie heeft een volledige partijgeschiedenis voor de periode van de jaren twintig te bieden, of de partij uitgebreid in haar politiek-sociale context te beschrijven.⁸ Zij concentreert zich op de betrekkingen tussen de CPN en de Komintern, en dan vooral op de organisatorische, personele, tactische en – in mindere mate – programmatische component daarvan: de ideologie speelde in de relatie na enige jaren amper nog een rol. Het is echter evident dat de verhouding met Moskou van meet af aan zeer wezenlijk voor de partij is geweest, en dat deze na verloop van tijd zelfs haar doen en laten in hoge mate bepaalde. In het onderstaande wordt dus een zeer cruciaal onderdeel, wellicht het hart van de historie van de vooroorlogse CPN beschreven, zonder welke ook de geschiedenis van het Nederlandse communisme na 1945 niet te begrijpen valt.

Bronnen in Nederland

Voor de Komintern en haar betrekkingen met de communistische partijen is wel eens het beeld van een ijsberg gebruikt. Slechts het topje is zichtbaar; het grootste deel bevindt zich onder water. Over het onzichtbare deel van de relatie tussen Moskou en de CPN zijn de gegevens uiterst schaars. Aan de Nederlandse kant van de relatie waren er bij de aanvang van dit onderzoek weinig vooruitzichten op nieuwe informatie. Het vooroorlogse partijarchief van de CPN was van de aardbodem verdwenen. In mei 1940, toen de Duitse legers Nederland binnenvielen, zou de inboedel van het partijsecretariaat in Amsterdam naar een geheim adres zijn overgebracht. Sindsdien ontbreekt elk spoor. Aannemelijk is dat partijleden het archief hebben vernietigd om het uit handen van de bezetters te houden.⁹ Zoals te verwachten viel, werden historici evenmin veel wijzer van leidende CPN'ers. Zij hebben vrijwel altijd gezwegen over wat er zich precies tussen Moskou en Amsterdam heeft afgespeeld. In het geval dat zij archieven hebben nagelaten (zie hierboven), zijn alle sporen doorgaans uitgewist. Zelfs prominenten die met het communisme hebben gebroken (Van Ravesteyn en Sneevliet) of later uit de partij zijn gezet (Daan Goulooze) hebben nooit het gehele verhaal verteld.¹⁰

De enige nieuwe informatiebron die in Nederland de laatste tijd kon worden aangeboord, waren de archieven van de politieke inlichtingendiensten. Gedurende het interbellum werd de CPN geobserveerd door de Centrale Inlichtingendienst (CID). Evenals het CPN-archief werden de bestanden van de CID in de meidagen van 1940 vernietigd. In het midden van de jaren negentig is onder auspiciën van het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis (ING) dit CID-archief voor zover mogelijk gereconstrueerd.¹¹ Veel nieuwe gegevens over de relatie tussen de CPN en Moskou leverden de vergaarde stukken overigens niet op; in het algemeen bleek de dienst niet al te goed geïnformeerd. De archieven van de naoorlogse opvolger van

de CID, de Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD), bevatten ook relevante gegevens voor het thema van dit boek. Zij zijn echter slechts in zeer beperkte mate toegankelijk voor historisch onderzoek.

Komintern-archief

Wanneer alleen maar ‘Nederlands’ materiaal voorhanden was, zou deze studie niet zijn geschreven. De aanleiding hiervoor was het feit dat het Komintern-archief voor onderzoek beschikbaar kwam. Slechts weinigen zullen er in het verleden rekening mee hebben gehouden dat het in Moskou gevestigde Instituut voor Marxisme-Leninisme (IML), het communistische heilige der heiligen dat onder meer het Komintern-archief herbergde, ooit zijn poorten zou openen.¹² Na de ondergang van de Sovjet-Unie als gevolg van de mislukte staatsgreep van orthodoxe communisten tegen president Gorbatsjov in augustus 1991, gebeurde het onwaarschijnlijke. Het IML werd omgedoopt tot het *Rossijski Tsentri Chranenija i Izoetsjenija Dokumentov Novejszej Istorii* (RTSCHIDNI – Russisch Centrum voor de Conservering en Studie van Documenten voor de Moderne Geschiedenis). In 1999 veranderde het Centrum opnieuw van naam. Sindsdien heet het *Rossijski Gosoe-darstvenny Archiv Sotsialno-Politijsjeskoj Istorii* (RGASPI – Russisch Staatsarchief voor Sociaal-Politieke Geschiedenis). In de nazomer van 1991 werd het naar schatting 55 miljoen bladzijden tellende Komintern-archief voor historici toegankelijk – zij het met de nodige restricties, waarover hieronder meer.¹³ Voor het eerst in de geschiedenis van het communisme is het nu mogelijk om de verhouding tussen de Komintern en de communistische partijen ook van de kant van Moskou te beschrijven.

De aanduiding Komintern-archief is eigenlijk een verzamelnaam voor het totaal van de in de vele geleidingen van deze organisatie gevormde archieven.¹⁴ Dat wil zeggen: van haar leidende organen (*Exekutivkomitee, Präsidium, Sekretariat, Politisches Sekretariat, Politische Kommission*); van de leden van die organen (Georgi Dimitrov, Dmitri Manoeïlski, Otto Kuusinen en anderen); van haar afdelingen (bijvoorbeeld de *Organisations-Abteilung* en de *Agitprop-Abteilung*); van bijeenkomsten als het wereldcongres; van de regionale secretariaten (*Mitteleuropäisches Ländersekretariat, Ost-Sekretariat*) en van de regionale bureaus (Amsterdams Bureau, *West-Europäisches Sekretariat*). Daarnaast worden hier eveneens tot het Komintern-archief gerekend de archieven van nevenorganisaties zoals de Communistische Jeugd-Internationale, de Rode Vakbonds-Internationale, de Internationale Rode Hulp en Internationale Arbeiders Hulp. Zij komen hieronder aan bod voor zover zij van belang zijn geweest voor de relatie tussen de CPN en de Komintern. Al de hier genoemde organen van de Komintern en de met haar verbonden instellingen onderhielden contacten met de Nederlandse communistische partij en haar nevenorganisaties. In Moskou zijn hiervan de schriftelijke neerslagen te vinden, waaruit in het onderstaande vaak voor het eerst is geput.

Tot het Komintern-archief behoren ook archieven van een aantal communistische partijen. De statuten die de Komintern in 1924 aannam, verplichtten de leiding van de aangesloten partijen de notulen van hun vergaderingen en de verslagen van hun activiteiten aan het *Exekutivkomitee der Kommunistischen Internationale* (EKKI) toe te sturen.¹⁵ Een paar jaar later verzocht het EKKI zelfs aan de partijen om hun gehele archief naar Moskou over te brengen, teneinde te voorkomen dat dit materiaal in handen van de politie zou vallen.¹⁶

Afgaande op de documenten die van de CPN bij de Komintern zijn binnengekomen, heeft de Nederlandse partij zeker niet haar partijarchief in zijn geheel overgedragen. De in Moskou aanwezige collectie CPN-materiaal is zeer onvolledig.¹⁷ Aan de ene kant vloeit dit voort uit het feit dat lange tijd weinig tot geen verslagen van bijeenkomsten van de leidende partijorganen werden gemaakt. 'Es ist seit Jahre üblicher System der K.P.H. nichts auf Papier zu setzen. Keine Protokolle im Parteivorstand und Parteirat', zo luidde een van de klachten van de partijoppositie in 1924.¹⁸ Naar haar zeggen had partijleider Wijnkoop niets willen weten van een verplichting om protocollen van bestuurszittingen naar de Komintern op te sturen. Hij zou hebben verklaard 'dass manchen Parteivorstand und sicher der Parteivorstand der K.P.H. diese moskauer Bürokratie nicht mitmachen würde'.¹⁹ Ook na het vertrek van Wijnkoop als partijleider veranderde er weinig, alhoewel de partij verplicht was verslagen op te stellen en een exemplaar ervan aan Moskou te doen toekomen. Pas in 1929 besloot de CPN de notulen direct naar het EKKI te sturen. Een tijdje ging dit goed, maar later kwam weer de klad in het notuleren.²⁰

De CPN was ook zeer laks met het toezenden van documenten die er wél waren. Haar vertegenwoordigers bij de Komintern klaagden steen en been over de gebrekkige informatievoorziening vanuit het Amsterdamse partijbureau. Johan van Wijnwaarden bijvoorbeeld, die in de herfst van 1926 voor een stage op een Kominternafdeling in Moskou aankwam, begon vol goede moed aan zijn nieuwe functie. 'Ik zal van mijn kant geen overbodige dingen vragen, maar aan den anderen kant hoop ik in het belang der partij, dat gij mij niet zonder materiaal laat zitten. Het beste lijkt mij, dat gij ons hier beschouwt als een tweede archief der partij.' Van zijn verwachtingen kwam weinig terecht. Een maand later schreef hij partijsecretaris Pieter Bergsma dat hij letterlijk nog niets ontvangen had. 'Zie in godsnaam daar verandering in te brengen, Pieter. Alle andere kameraden waarmee ik hier werk krijgen dagelijks hun gegevens opgezonden door hun P.B. en het is weer Holland dat achter blijft.'²¹

Niettegenstaande deze gebreken bevat het Komintern-archief toch veel materiaal met betrekking tot de CPN, en dit is niet het enige. In het RGASPI bevinden zich namelijk nóg enkele collecties die van belang zijn voor de bestudering van de relatie tussen de CPN en de Komintern. In de eerste plaats het archief van Wijnkoop. Op initiatief van Sebald Rutgers droeg de voormalige Nederlandse partijleider dit in

1934 over aan het IML.²² Overigens ging niet alles naar Moskou. Wijnkoops biograaf Anton Koejemans spreekt over het ‘uitgebreide archief’ van zijn hoofdpersoon dat de Tweede Wereldoorlog goed had doorstaan. De Duitsers zouden tijdens een huiszoeking in de woning van Wijnkoop de zolder hebben overgeslagen en zo het daar opgeslagen archiefmateriaal over het hoofd hebben gezien. Deze archiefstukken waren voor Koejemans – die in 1955 met de CPN brak – bij het schrijven van zijn biografie om ‘politieke motieven’ niet toegankelijk.²³ Dit deel van het Wijnkooparchief is later eveneens naar de hoofdstad van de Sovjet-Unie overgebracht. De persoonlijke correspondentie tussen Wijnkoop en zijn echtgenote Joosje van Rees werd door de laatste buiten deze overdracht gehouden; zij heeft deze briefwisseling vernietigd. Van de naar haar mening ‘zakelijke’ delen heeft zij ten behoeve van de te schrijven Wijnkoop-biografie uittreksels gemaakt.²⁴

Rutgers, die in de beginjaren van de Komintern een belangrijke rol speelde, deponerde zelf eveneens zijn persoonlijke archief bij het IML in Moskou. Ook de bescheiden van het Amsterdams Bureau van de Komintern, dat enkele maanden rond de jaarwisseling van 1919/1920 bestond en waarvan hij secretaris was, droeg hij aan het IML over. Om onbekende redenen heeft Rutgers delen hiervan moeten vernietigen.²⁵

De geschiedschrijving van de vooroorlogse CPN

Tot het einde van de jaren tachtig was het voor Westerse historici niet mogelijk onderzoek te verrichten in de archieven van de Komintern. Hun collega’s in de Sovjet-Unie hadden meer mogelijkheden, zij het dat deze ook niet frank en vrij te werk konden gaan. Slechts een enkele keer verscheen er van de hand van Sovjet-historici een beschouwing over het Nederlandse communisme op basis van documenten uit het archief van Lenin en van de Komintern. In 1972 recenseerden Dimitrijev en Sjirinja in het tijdschrift *Voprosy Istorii KPSS* de memoires van CPN-leider De Groot, *De dertiger jaren*.²⁶ In deze herinneringen beschreef De Groot zichzelf als een zelfstandige, onafhankelijk denkende politicus die zich al voor de Tweede Wereldoorlog kritisch tegenover Moskou opstelde. Deze weergave van de feiten schoot de Sovjet-autoriteiten in het verkeerde keelgat, waarna overigens pas jaren later de – vernietigende – recensie volgde. De beide historici sloegen De Groot met Komintern-documenten om de oren en beschuldigden hem van ‘verdraaiingen’ en ‘vervalsingen’.²⁷

Meer wetenschappelijk van aard dan deze politieke schrobbering is het werk van een andere Sovjet-historicus, Bauman. In de Tweede Wereldoorlog was hij door de Duitsers krijgsgevangen gemaakt en op Texel tewerkgesteld. Hier leerde hij Nederlands. Na zijn terugkeer in de Sovjet-Unie legde Bauman zich toe op de bestudering van het Nederlandse communisme.²⁸ Zijn in het Nederlands vertaalde magnum opus, *De Tribunisten – de revolutionaire marxisten van Nederland*, is geheel in overeenstemming met de marxistisch-leninistische geschiedschrijving naar

Sovjet-stijl.²⁹ Voor zijn onderzoek raadpleegde Bauman de in Moskou gedeponeerde archieven van Wijnkoop en van Lenin.

Voor zover bekend hebben in het verleden slechts twee Nederlanders inzage gekregen in een op het IML gedeponeerde collectie. De in 1930 naar Moskou verhuisde architect en communist Thijs Wiessing publiceerde in 1980 enkele *linientreue* artikelen over de tribunisten, waarin hij met name Wijnkoop ervan langs gaf.³⁰ Wiessing kon hiervoor echter een klein deel van de Komintern-archieven raadplegen. In 1966, in het tijdperk van de *detente*, kon de literatuurhistoricus Stuijveling uit het Lenin-archief vier brieven die Gorter aan Lenin heeft geschreven, laten kopiëren.³¹ Overigens was een deel van de correspondentie tussen Lenin en de leidende tribunisten al eerder gepubliceerd.³²

In 1981 ontving de CPN van het IML een verzameling gefilmd materiaal uit het Komintern-archief over het Nederlandse communisme. Weliswaar was de schenking bestaande uit 267 microfiches redelijk omvangrijk, maar zij bevatte weinig belangwekkende documenten. Niet zelden betrof het hier publicaties die in diverse Nederlandse bibliotheken te vinden waren.³³

Al met al waren het niet meer dan een paar kruimels die de Nederlandse historici vanuit Moskou kregen toegeworpen. Geen wonder dat zij weinig over de Komintern hebben geschreven, zoals enkele bibliografen van de CPN hebben opgemerkt.³⁴ De geschiedschrijver van het Nederlandse communisme in het interbellum, Harmsen, moest het bij zijn diepgravende onderzoek in de jaren zestig naar Goulooze, lange tijd de radiografische verbindingsman van de partij met Moskou, stellen zonder de meest relevante archievencollectie. Hij trachtte het interne functioneren van de Komintern en de wijze waarop deze organisatie het contact met de CPN onderhield te reconstrueren aan de hand van vraaggesprekken met Goulooze en zijn medewerkers, en van bescheiden die zij nog in hun bezit hadden. Verder maakte Harmsen gebruik van bepaalde dossiers uit de bezetting, afkomstig van de *Sicherheitsdienst*. Hij meende op basis hiervan al met al tot een betrouwbare weergave te zijn gekomen. 'Wanneer te zijner tijd het archief van de Kommunistische Internationale te Moskou wordt opengesteld voor histories onderzoek, zullen de hier versprekte gegevens naar mijn stellige overtuiging door nog meer schriftelijke bewijsstukken worden bevestigd en uitgebreid', zo veronderstelde hij.³⁵

Ook Pelt, auteur van een studie over de CPN in de periode tussen het Molotov-Ribbentrop Pact in 1939 en de aanval van Duitsland op de Sovjet-Unie in 1941, diende in de jaren tachtig genoeg te nemen met Nederlands archiefmateriaal en met interviews met betrokkenen. Omdat hij in de eerste plaats de gevolgen wilde nagaan van de internationale verbondenheid van de CPN voor haar opvattingen en activiteiten, lijkt de onmogelijkheid van een kijkje in de keuken van de Komintern een groot gemis te zijn geweest.³⁶

Opening Komintern-archief

Zoals vermeld was het in de Sovjet-tijd voor buitenstaanders uitgesloten om onderzoek te doen in het Komintern-archief van het IML. Enige tijd na het aantreden van Gorbatsjov als secretaris-generaal van de Communistische Partij van de Sovjet-Unie (CPSU) kwam hierin verandering. De door hem geïnitieerde politiek van *glasnost* beroerde ook het archiefwezen. Dit leidde ertoe dat communistische partijen in het Komintern-archief documenten betreffende hun organisaties konden inzien. Formeel hadden zij dit recht al sinds 1943, toen na de opheffing van de Komintern de archieven van deze organisatie en de daar gedeponeerde partijarchieven waren overgedragen aan het centraal comité van de CPSU. In de praktijk kwam daarvan evenwel weinig terecht.³⁷

Met deze regeling gingen de deuren van het Komintern-archief op een kier. In de jaren 1989–1991 brachten vertegenwoordigers van de CPN drie keer een bezoek aan het IML.³⁸ Het bezwaar ervan was echter dat uitsluitend door de communistische partijen gemandateerde onderzoekers toegang kregen. Zij hadden zo de mogelijkheid om hun om politieke redenen onwelgevallige historici buiten de deur te houden. Vooral voor nog altijd orthodox-communistische partijen als de Franse en Portugese was deze verleiding te groot: zij werden ongewenste pottenkijkers.

De reeds gememoreerde mislukte coup poging tegen Gorbatsjov leidde tot een liberalisering van het archiefwezen.³⁹ Op 24 augustus 1991 gelastte president Jeltsin van de Russische Federatie per decreet dat de zich op Russisch grondgebied bevindende archieven van de CPSU voortaan onder de jurisdictie van de archiefautoriteiten zouden resorteren. Dit gold ook voor het Komintern-archief. Na deze naasting gingen de deuren van de meeste archieven wagenwijd open. In het ‘dolle jaar’ 1992 waren er amper grenzen gesteld aan wat er kon worden ingezien. Inventarissen kwamen beschikbaar en ook brisante documenten – over financiële bijdragen van de Komintern aan de aangesloten partijen en de directieven uit Moskou – konden worden geraadpleegd. Van deze situatie heeft de journalist Olink kunnen profiteren in zijn populair getoonzette boek over drie Nederlandse communisten die hun heil zochten in de Sovjet-Unie: Rutgers, Wiessing en Dirk Schermerhorn.⁴⁰

Dit royale regime van openstelling bleek echter van korte duur. Geruchten van een op handen zijnde grootschalige reproductie van CPSU- en Komintern-archiefmateriaal op microfilm door het befaamde Hoover Institution van de Amerikaanse Stanford University leidden tot protesten uit nationalistische hoek. Volgens deze stemmen mocht het Russische erfgoed – ook als het uit de Sovjet-periode stamde – niet verkwanseld worden voor dollars. Daarnaast leidden enkele spectaculaire vondsten in de archieven die in de internationale pers breed werden uitgemeten, tot diplomatieke wrijving met andere landen. In 1993 werd de klok teruggedraaid. De Opperste Sovjet van de Russische Federatie nam in juli van dat jaar een archiefwet aan die de eerdere openheid aan banden legde. Vlak daarna bepaalde de Opperste Sovjet dat een document niet toegankelijk is wanneer het het staatsbelang schaadt.⁴¹

Deze nieuwe regelgeving liet zich meteen in de praktijk gelden. Onderdelen van het Komintern-archief die eerder toegankelijk waren, bleken weer als *sekretno* te zijn bestempeld. Voorbeelden hiervan waren het materiaal van de *Budgetkommission* en dat van de *Otdel Mezjdoenarodnoj Svjazi* (OMS), het Komintern-departement dat de internationale contacten onderhield. Tevens verlangde het RGASPI sindsdien bij het verstrekken van kopieën van archivalia de toezegging dat deze documenten niet integraal zouden worden gepubliceerd.

Bij deze restricties bleef het niet. Een jaar later waren opnieuw enkele delen van het Komintern-archief voor onderzoekers tot verboden terrein verklaard. Nu ging het om de archieven van Komintern-secretaris Dimitrov en -penningmeester Osip Pjatsnitski. In 1995 ging men weer een paar stappen verder. Dit keer waren de telegramwisselingen tussen Moskou en de aangesloten partijen – waarbij voor de CPN Goulooze de verbindingsman was – gesloten. Evenmin volledig toegankelijk waren de zogenaamde *Kaderakten* – de persoonsdossiers van communisten die voor de Komintern hadden gewerkt, of op bijeenkomsten in Moskou waren geweest. Aanvankelijk waren deze dossiers in hun geheel raadpleegbaar, althans wanneer nabestaanden van de persoon in kwestie hiervoor toestemming hadden verleend. Sinds de zomer van 1995 kwamen de in de *Kaderakten* voorkomende documenten die betrekking hadden op Sovjet-instanties niet meer voor inzage in aanmerking.⁴²

Werd de tweede helft van de jaren tachtig dus gekenmerkt door steeds grotere openheid, de jaren na 1992 laten een omgekeerde tendens zien. De pogingen om de doos van Pandora weer te sluiten, lijken tamelijk succesvol. Alle hoop moet worden gesteld op de declassificatiecommissies, die beoordelen of documenten kunnen worden vrijgegeven voor historisch onderzoek.

Ondanks deze gedeeltelijke restauratie moet niet uit het oog worden verloren dat nog altijd grote delen van het Komintern-archief wél toegankelijk zijn – veel meer dan aan het einde van de jaren tachtig het geval was. Bovendien heeft schrijver dezes in de jaren 1993–1995, toen hij in Moskou onderzoek deed in het Komintern-archief, inzage gehad in materiaal dat later alsnog achter slot en grendel ging. Feit blijft evenwel dat enkele essentiële onderdelen van het Komintern-archief hetzij slechts gedeeltelijk (de *Kaderabteilung* en de telegramwisseling met Goulooze), hetzij helemaal niet (de bescheiden van de Budgetkommission, de OMS en de *Internationale Kontrollkommission*; ИКК) geraadpleegd konden worden (alhoewel uit deze laatste categorie elders in het archief verspreid diverse stukken zijn aangetroffen). Hierdoor kan ook nu nog altijd geen volledig beeld worden geschetst van alle aspecten van de betrekkingen tussen de CPN en Moskou. Niettemin is van de leidinggevende organen van de Komintern meer dan voldoende materiaal verzameld om voor het eerst een uitgebreid en grondig overzicht te geven van de aard van de relatie.

Het is gewoontedig ook mogelijk om veel van de Komintern-documenten die

betrekking hebben op de CPN te bestuderen in het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis te Amsterdam (IISG). Dankzij de inspanningen van de Stichting tot beheer van de archieven van de CPN werd in de jaren negentig een groot deel van deze Komintern-archivalia op film gezet en op het IISG gedeponeerd. Niet alle daarvoor in aanmerking komende documenten zijn gefilmd, aangezien ook dit project te maken kreeg met de toegenomen beperkingen. Het gevolg is dat dit boek op meer bronnenmateriaal uit het Komintern-archief is gebaseerd dan in Amsterdam aanwezig is. Inmiddels zijn reeds enkele publicaties verschenen waarin gebruik gemaakt is van deze kopieën.⁴³

Slotopmerkingen

In deze studie komen veelvuldig de begrippen ‘rechts’ en ‘links’ voor. De machthebbers in het Kremlin en de Komintern strooiden er kwistig mee, zonder veel rekening te houden met conventionele betekenissen. De aanduidingen werden vaak als politiek instrument gebruikt met als doel tegenstanders zwart te maken. ‘Meeningen en opvattingen van leden der Komintern die niet met de inzichten der leiders strookten, werden zelden of nooit met argumenten bestreden. In den regel stelde men zich tevreden die als “ultralinksche” of “ultrarechtse” afwijkingen – soms ook als beiden tegelijk – te signaleeren’, zo wist Roland Holst uit ervaring. De Russische historicus Watlin schrijft terecht over de ‘Chaos in der Unterscheidung zwischen “Rechten” und “Linken”’ in de Komintern. Vanwege het subjectieve karakter van deze termen zullen zij in het onderstaande in de regel tussen aanhalingstekens worden geplaatst.⁴⁴

Wat betreft de aard van het bronnenmateriaal moet hier het volgende worden opgemerkt. Nogal wat documenten in het Komintern-archief zijn brieven, rapporten, beoordelingen en dergelijke van leidende Nederlandse communisten aan Moskou, of van Komintern-gevolmachtigden aan hun superieuren. Vanzelfsprekend dient dit soort sterk subjectieve bronnen met de nodige voorzichtigheid te worden geïnterpreteerd. Komintern-vertegenwoordigers die naar Nederland werden gestuurd om bij de CPN orde op zaken te stellen, konden er een persoonlijk belang bij hebben om de door hen aangetroffen toestand in de zwartste kleuren te schilderen teneinde zo goed mogelijk het weldadige effect van hun optreden te laten uitkomen. De CPN-leiding daarentegen is meer dan eens gezwicht voor de verleiding haar prestaties rooskleuriger voor te stellen dan de realiteit toeliet.

De in dit boek aangehaalde bronnen uit het Komintern-archief verwijzen bijna allemaal naar de ‘originele’ stukken in het RGASPI. In de noten geeft het eerste cijfer van het uit dit archief aangehaald document het *fond* weer, dat wil zeggen het archiefbestand (collectie) van een bepaalde organisatie of persoon. Het tweede getal staat voor *opis*, de inventaris van (doorgaans een deel van) dit bestand. Het laatste cijfer heeft betrekking op de *delo*, het dossier. In de Russische archivalische werkwijze worden ook nog alle documenten (*listi*) genummerd. Deze nummers

zijn niet in de bronvermelding opgenomen; volstaan is met een aanduiding van het document.⁴⁵

Citaten uit Engelse, Franse en Duitse bronnen zijn niet vertaald. Voor aanhalingen uit Russische documenten is een uitzondering gemaakt, omdat de meeste lezers deze taal hoogstwaarschijnlijk niet machtig zullen zijn. Citaten, namen en termen in het cyrillisch zijn hier in de populaire transcriptie weergegeven. In het algemeen zijn de citaten taalkundig ‘ongezuiverd’ opgenomen, wat onder andere betekent dat de gemaakte taalfouten zijn gehandhaafd.

In de Komintern was Duits de lingua franca. In interne documenten, maar ook in resoluties over de CPN werd de Nederlandse partij aangeduid als ‘Kommunistische Partei Hollands’. Onder invloed van dit Duitse spraakgebruik raakte aan het begin van de jaren twintig in de partij de naam CPH ingeburgerd – Communistische Partij Holland. In de in 1924 aangenomen statuten werd deze benaming overgenomen, alhoewel het partijorgaan *de Tribune* nog tot eind 1929 de officiële naam ‘Communistische Partij in Nederland’ handhaafde.⁴⁶ In deze studie zal vanaf nu de afkorting CPH gebruikt worden, ook voor de korte periode dat de partij zelf van CPN sprak.

Aangehaalde ‘secundaire’ literatuur wordt in de noten in verkorte vorm weergegeven; in de bibliografie achter in dit boek vindt men de volledige bibliografische gegevens. Hier bevindt zich ook een apart overzicht van de gebruikte gepubliceerde bronnen (hoofdzakelijk congresverslagen en brochures). Uit periodieken aangehaalde ‘primaire’ artikelen treft men hier niet aan; deze zijn uitsluitend in de noten vermeld. De noten kunnen overigens naast literatuur- en bronverwijzingen ook extra informatie bevatten waarvoor geen plaats was in het lopende verhaal. Aan het eind van het boek zijn een afkortingenlijst opgenomen en enkele bijlagen.